

GÉRARD DELILLE

FEJLŐDÉSTÍPUSOK A NÁPOLYI KIRÁLYSÁGBAN
A 17–18. SZÁZADBAN

(Types de développement dans le Royaume de Naples aux XVIIe et XVIIIe siècles. Annales E.S.C. 1975. júl.–aug., 703–725.)

A Nápolyi Királyság két vidéket, két alföldet foglal magában: nyugaton Campaniát, keleten Pugliát; e két területre épül a terület gazdasága. Campania területén többféle művelési ág él együtt: a Vezuv környékének gazdag vulkanikus földjein ugyanúgy, mint a Belső Fejedelemség egy részén már többnyire kialakult művelésrendszerek egyesítik a 17. század óta vetésforgóval művelt búza és kukorica, valamint a fakultúras szőlő- és gyümölcsstermelés zónáit. A „Seminatorio arbustato” vagy „vignitato”, a bevetett föld területe ez, amelyre jellemző még a kisbirtok és az igen erős népsűrűség: az utóbbi a „Felszántott Földön” 1595-ben 50–55 fő/km², 1765-ben pedig 90–95 fő/km², míg a Belső Fejedelemségben ugyanakkor 45–50, majd 65–70 fő/km².

Puglia ezzel szemben monokultúras terület: a búza és egyéb, másodlagos gabonafélék (árpa és zab) termelője, Otranto vidékének bizonyos tájain pedig az olajfaké. Mindkét részre igaz az, hogy e területeken ritkán, csak a tengerpart mentén néhány szűk zónában fordul elő a különböző kultúrák Campaniában igen jellegzetes ügyes összeötövzése, mint például a fák szőlővel való befuttatása, vagy a fasorok közé a búza vetése. Ehhez vízre lenne szükség, Pugliában pedig aszályos a nyár „...láthatjuk hát, hogy Pugliában, Otranto földjén, Basilicato és Calabria „maremme”-jein (mocsaras vidék), ahol túl nagy a nyári meleg, nem vetnek sem kukoricát, sem babot, sem nyári gyümölcsöt, hanem bőségben a búzát, zabot, árpat és zöldségfélét.” A búza termelése a domináns, melyet többezer hektáron, 2 éves vetésforgóval művelnek a nagybirtokon. Ennek következményeként a népsűrűség feleannyi, mint Campaniában: Bari vidékén 35–40 és 40–45 fő/km², 1595-ben illetve 1765-ben, Otranto földjén pedig ugyanakkor 25–30, majd 30–35 fő/km².

A két legfontosabb termelővidék mellett Abruzzo és Calabria hegyvidéki zónáiban változatos agrárgazdálkodás alakult ki, amely helyenként búzatermelésen, máshol pedig a „mediterrán kert” rendszerén alapul,

nagyobb terület engedve egy harmadik lényeges faktornak, a vándorló állattenyésztésnek (amely az Abruzzo-hegységben a „foggiai vám” rendszerében, Puglia-ban pedig a „tavalière” formájában zajlik).

Puglia és Campania gazdasági specializálódása a vidékek eltérő fejlődéséhez vezet az újkor folyamán: Puglia búza-övezetté, Campania pedig a szőlő- és fakultúra övezetévé alakul. A 2 vidék demográfiai „erőmegoszlása” pedig a következőképpen alakul a 16–19. század között (a királyság összlakosságához viszonyított százalékértékekben)

	„Felszántott Föld”	Belső Fejedelemség	Bari- vidék	Otranto- vidék
1505	13,9	12,6	7,4	6,7
1545	11,4	10,1	8,4	9,6
1595	12,2	9,5	9,9	10,5
1669–1732	12,6	7,8	11,0	12,3
1732	13,3	10,3	9,0	9,5
1765	17,1	10,7	7,1	6,7
1828	12,6	10,1	8,0	7,0

Inkább csak tendenciák kijelöléséről, és nem pontos számadatokról van itt szó, de ennek alapján az évszázados mozgások majdnem tökéletesen kirajzolódnak. A 16. század és a 17. század eleje, amely itt ugyanúgy, mint a mediterrán Európa többi részén, a búzatermelés időszaka, Pugliában rendkívüli demográfiai felfutáshoz, Campaniában pedig hanyatláshoz vezet. A 17. század végén és a 18. században a helyzet éppen ellenkezőjére fordul, lévén ez a szőlő és fakultúrák kora. A két dátum közé iktatódik egy súlyos katasztrófa, az 1656-os pestis. Végül az 1764-es válság után újra a búza kerül az első helyre, de a 16. századitól sokban eltérő körülmények és nemzetközi viszonylatok között, ezért Campania demográfiai hanyatlása és Puglia növekedése egyaránt sokkal lassabban megy végbe, mint azelőtt.

Három falu, három gazdálkodás-típus

Eddigi áttekintésünk általános, összefoglaló jellegű, számos pontosítást igényelne még, de ez szükségesnek látszott ahhoz, hogy térben és időben szélesebb keretek közé helyezve érthetőbbé váljon a példaként vá-

lasztott három modellünk fejlődése. A 3 falu, Montesarchio (szomszédos tanyájával, Boneával), Arpaia és Frasso egyaránt abban a 10 km-es zónában, a „Felszántott Föld” és a „Külső Fejedelemség” fás övezetében helyezkedik el, amely a két nagy krízis, 1655 és 1764 között élte legvirágzóbb időszakát.

Montesarchio-Bonea a Caudina völgyében, a „Campania Felix” egy részén helyezkedik el, hegyvidékektől övezve. A vulkáni eredetű, igen termékeny talaj nemcsak az ugar elhagyását, de azt is lehetővé teszi, hogy évente kétszer arassanak. Itt is, mint Aversa vagy Acerra vidékén „egymás után kétszer vetnek egy évben: először búzát, zöldséget, zabot, másodszer nyári növényeket, melyet akkor ültetnek csak, mikor a búzát már learatták.” „...A nyár terményei, a kukorica, babfélék és mások kevés időn belül megérnek. Ez az eljárás országunk más tájain nincs gyakorlatban, mivel ott egyszerre ültetik el a téli és nyári veteményeket, külön földekbe.” Általánosan elterjedt módszer itt a földek öntözése és trágyázása. Nicola Onorati beclése szerint *1 moggio* (kb. 1/3 hektár) fával és szőlővel borított föld bérleti díja Avellino és Montesarchio vidékén kb. 15–18 dukát volt, míg a Sanniónál beljebb eső területeken alig haladta meg a 4–5 dukátot. Igen termékeny föld kert-rendszerű műveléséről van itt szó: egy 2–3 ha nagyságú birtok egy 4–5 fős családot is el tudott tartani.

Frasso Telesino a Szent-Angyal hegy lábától a Caloro folyó völgyéig húzódó széles domboldalon terül el. A vidék talaja távolról sem olyan jó, mint Montesarchioé: meszes, kavicsos, amely a Sannio mögötti területek gyengén termő zónáihoz vezet át: a búza hozama 5/1; a nagy sietséggel elvetett kukoricáé pedig, melyet, mivel a hegy forrásai túl hideg vízűek, nemcsak hogy elvetni, de öntözni sem tudnak úgy, mint Montesarchio-ban, 5–10/1; ugyanakkor Nápoly környékén és a Caudina völgyében a búza átlagos hozama 10/1; a kukoricáé pedig 20/1. A vetésforgó 3 éves, 1 évig búzát, 1 évig kukoricát termelnek, 1 évnyi pihenőt hagyva ezután. A föld gyenge termőképességéről tanúskodik az 1743-as telekkönyvben állandóan visszatérő „művelésre kevésbé alkalmas” kifejezés.

Ilyen feltételek mellett persze nem 2–3, hanem legalább 10–12 ha föld szükséges egy 5 fős család megélhetéséhez. Több munkára és munkáskézre volt szükségük ahhoz, hogy ugyanazt az eredményt tudják elérni, mint Montesarchióban. Ezért van az, hogy e parasztcsaládoknál sokkal kevésbé szigorúan érvényesül a malthusi népességszabályozó mechanizmus, mint Montesarchio-Boneában.

Történeti szempontból egy lényeges tényre fel kell hívnunk a figyelmet. Frasso földje igen kedvező volt a fakultúras termeléshez, és a 18. sz. elejéig a falu gazdasága nem is a földművelésre alapult, mint Montesarchioban, hanem az erdőgazdálkodásra. E ponton összes forrásunk megegyezik. Az 1509-es telekkönyv az összes földbirtokon jelentős erdővel és gesztenyefákkal borított területek létét tanúsítja. Egy hűbértartó által 1713-ban közzétett „Relevio”-ban megtaláljuk az 1631-es telekkönyv másolatát, amely szerint a hűbéres gazda 20 moggio felszántott vagy bevetett földdel rendelkezik, 2 nagy, 420 és 200 moggio nagyságú erdőbirtoka mellett. Az 1645-ös „aprezzo” (becslés) úgy pontosítja ezt, hogy a 420 moggio terület csak az egyik, mégpedig feudális jellegű része egy nagy, 850 moggio nagyságú erdőbirtoknak, míg a másik rész „burgensatica”, azaz „szabad”. Ezt a „Selva Grande”-t és „Selva Fenile”-t változatlanul megtalálhatjuk 1612-ben és 1713-ban is. A „Krisztus Szent Teste”-szerzetesközösség javainak 1719-es jegyzéke egy 400 moggio-s, egy másik 130 moggio-s és számos apróbb, 5–20 moggio közötti, gesztenyefával borított földdarabok létét jegyzi föl, amelyek összességé kb. 1000 moggio nagyságú területet tett ki. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy az 1656-os pestis után tértek volna vissza az erdőgazdálkodásra, egyrészt mivel a járvány itt nem okozott igazán nagy pusztítást, a falu népességszáma sem esett jelentősen vissza, másrészt pedig már 1656 előtt világosan megállapítható a nagy erdőbirtokok megléte. 1704-ben a „Nagy erdőbe... hajtották ki ... 20 disznaját a ... bérlő asszonyságnak ...” Mivel rendszerint 5 carlin legelődíj fizetendő minden egyes disznóért, 2 hónapon (november–december) keresztül „... az ebből származó jövedelem 100 dukát.” 1719-ben az „erdő gyümölcsének”, azaz a makknak az eladásából a hűbérúr 498 dukát jövedelemre tett szert.

A gazdálkodásnak ez a típusa több helyen előfordul a vizsgált vidékeken, és még a 18. század közepén is változatlanul bukkanunk rá a kis Luzzano városban. Jellemző itt, hogy kevés a megművelt terület, amely apró, kertszerűen művelt parcellákra oszlik, a többségükben földdel nem rendelkező parasztok pedig a közösségi földeken vagy szolgáltatások ellenében a hűbéres területeken folytatott sertésenyésztésből élnek. A közvélemény azonban a sertésenyésztést csak a hegyes vidékeken tartotta elképzelhetőnek: „tudvalévő, hogyha ezen állatot a sziklás, lejtős vidéken nevelik, húsa jó szagú lesz és kemény, ellentétben a síkvidéken nevelt disznó húásával, amely a mozgás hiányától elpuhul és bűzös lesz.”

A gazdaságnak ez az először kialakult típusa, melynek alapja tehát az erdő, igen lényeges a falu 18. századi gazdasági és demográfiai fejlődésének értelmezéséhez, ezt is az ebben beálló gyökeres változást nem figyelembe véve nem tudnánk megmagyarázni a terület rendkívüli demográfiai növekedését.

A harmadik falu, Arpaia a teljes és gyógyíthatatlan nyomor modellje. Arpaia a Caudina völgye és a campaniai alföld közötti hágón fekszik, és földjét teljes egészében kopár hegyi lejtők, szinte művelhetetlen területek teszik ki. Az egész földterület közösségi tulajdonban van, és ezt csekély jelentőségű juhtenyésztésre tartják fenn. Hangsúlyoznunk kell azonban: itt gyakorlatilag nem létezett, de nem is jöhetett létre a paraszti birtok, bárhogy alakuljon is a népesség és az általános gazdasági – társadalmi fejlődés. A lakosok külső függősége majdnem totális: a 18. század közepén a tized évi átlag 60 tomolo volt, amikor a 600 tomolo össztermelés kb. 120 fő eltartására volt elég, ugyanakkor a faluban több mint 600 lakos élt.

Ilyen nagy minőségi különbségek vannak tehát a 3 falu között, és mivel az „*oncario*” kataszterek mindig tartalmazzák a föld értékének felbecslését is, igen csábító volt az, hogy inkább ezeket az értékeket vizsgáljuk, és nem a felületnagyságokat. Az azonban erősen kétséges, hogy a felbecslés kritériumai azonosak lennének a falvakban. Az adót mindig a falu lakossága arányában, és nem ezek földben való gazdagsága alapján osztották meg és rögzítették. A becslésnek tehát az volt csak a szerepe, hogy a falun belül lehetővé tegye a javak bizonyos osztályozását, így tehát semmi sem tette azt szükségessé, hogy azonosak legyenek a becslés kritériumai. Ezenkívül az *oncario* telekkönyv-rendszerében a föld utáni jövedelmek kisebbitésének annyi lehetősége volt (a földet terhelő cenzussal, adókkal, egyházi adományokkal), hogy e jövedelem mentes maradhatott mindenfajta adókötelezettségtől, ha sikerült elérni, hogy a földet is kellőképpen gyenge minőségűre becsüljék. Így a telekkönyvek többségében a becsült érték sokkal inkább a falun belüli erőviszonyok tükröződése, az adózás alól kibújni akaró birtokosok akaratának kifejeződése: az esetek legnagyobb többségében a becsült érték azonos a cenzussal, és így a föld automatikusan mentesül az adózástól. A napoleoni kataszter megszünteti ezt a problémát, mivel ennek esetében az adó a földjáradékkal lesz arányos, a becslés kritériumait pedig a föld bér-értéke alapján egységesítik. 1821-ben, amikor a vizsgált vidéken a telekkönyvek összeállítása

befejeződik, a falvakban a következőképpen alakul a hektáronként megálapítható tiszta, adóköteles földjáradék teljes összege (dukátban):

	teljes járadék	hektáronként	lakosonként
Montesarchio	55 040	18,5	9
Frasso	13 181	6,6	3,5
Arpaia	4 648	13,9	4,7

Átlagértékek ezek, ahol az Arpaiára vonatkozó számadatokat erősen felkerekíti az, hogy a Caudina völgyében igen sok jó minőségű földterület is található. Arpaia lakosainak azonban egyáltalán nincsenek itt birtokaik, így esetünkben a hektáronkénti és lakosonkénti földjáradék átlagai valójában kétségkívül jóval alacsonyabbak, mint Frassóban. Ezt a megszorítást is figyelembe véve az adatok jól tükrözik a 3 falu paraszti gazdasági közötti erős különbségeket. Frassóban a föld közel háromszor kevesebbet ér, mint Montesarchióban. Ezt sem a falun kívüli tulajdon, sem a kézművesség, sem a kereskedelem nem egyenlítheti ki, sőt, éppen ellenkezőleg. Arpaia esetében nemcsak hogy a szomszédos városok – Airola, Forchia, Arienzo – katasztereiben nem találkozhatunk egyetlen arpaiai illetőségű birtokossal, de a vidék keskeny termékeny zónája is teljes egészében hűbértulajdonban, vagy az Airola-béliek kezén van. Frasso esetében szintén elhanyagolhatóan kevés a helységen kívül birtokkal rendelkezők száma. Montesarchióban gyakrabban előfordul ilyen, de ez részben a falu lakosainak kárára történik, mivel a környező hegyvidék lakóinak viszont a földjük közel 1/5-ét sikerült kisajátítaniuk. Ez a jelenség sem fordítja meg azonban a fentebbi arányokat.

Montesarchióban jelentős szerepet tölt be a kézművesség és a kereskedelem, főleg a feudális eredetű vám, és az ez alapján keletkező fontos piacon keresztül, ahol a Pugliától beljebb eső területek gabonája áramlik be és halad tovább Nápoly felé. A gabonakereskedelemből a 18. század folyamán jónéhány hatalmas vagyon halmozódik fel. Frassóban szintén jelentős kiegészítője lehetett a kereskedelem a mezőgazdasági tevékenységnek. „A Frasso-béliek igen dolgoz, jó kereskedőnépek. Lenszövetet, sajtot, bőrárut árusítanak, amelyet másutt, a Királyság különböző vidékein vásárolnak fel, le egészen Romagnáig.” Arpaiában, ahol teljes a földhiány, feltételezhető, hogy nemcsak egyszerű kiegészítő szerepet játszik a kézművesség és a kereskedelem, hanem ez szolgál a lakosság

többsége számára megélhetési forrásul. Erről azonban szó sincs. Bár a falu elsőrangú helyet foglal el a Nápolytól Benventóig vezető úton, semmi haszna nem származik ebből: majdnem minden „vaticali” – szállító – a szomszédos Forchia városból származik. Az 1743-as telekkönyvben sem találhatunk utalást bármifajta specializálódásra, vagy a kézműipar fejlődésére. A föld marad mindenütt a meghatározó tényező.

Hogyan éli át a 3 falu – e 3 erősen eltérő gazdasági egység – az 1656-os pestis okozta válságot, és hogyan lépnek át a fakultúrák terméskorszakába? Frasso lakossága 1648-ig 172 családra emelkedett, amely kb. 900 lakost jelent, míg Arpaiában és Forchiában együttesen 196 család, azaz kb. 1000 fő élt. Ez az összesítés hitelesnek tűnik, mivel nem az 1595-ös adatokat ismétli csak meg. Az egyházközségi jegyzékek bizonyos adatai szerint Boneának szintén kb. 1000 lakosa volt. A pestis igen eltérő módon érinti a 3 kis egységet, a további fejlődés alapvető különbségeinek teremtve meg ezzel az alapját. Boneára és Frassora nézve rendelkezünk a halálózások részletes listáival, amely alapján Boneában 70–75 %-os halálózási arányt lehet kikövetkeztetni, míg Frassóban csak 25–30 %-os ugyanez az arány. Arpaiáról nem maradtak fenn ilyen jegyzékek, de valószínű, hogy a járvány súlyos csapást jelentett: 1669-ben 174 család él itt, amely alapján – figyelembe véve a népesség 1656. utáni növekedésének tempóját (Montesarchi-Boneában pld., míg 1648-ban 580 család élt, 1669-ben újból 452-ről tudunk) – kb. 50 % veszteséggel lehet számolni.

Miből erednek ezek a különbségek, különösen Frasso esetében? Véleményünk szerint nem kell olyan erősen hipotetikus okokat keresnünk, mint a város fekvése vagy elszigeteltsége. Elég arra emlékeztetnünk, hogy a falu gazdaságának alapja a gesztenyefélék termelése és a sertésenyésztés volt. Feltehető tehát, hogy itt sokkal nagyobb arányú volt a húsfogyasztás, mint a majdnem kizárólag földművelésre támaszkodó Boneában, és ez nagyobb ellenállóképességet biztosított a járványokkal szemben.

Ebből következően a pestis gazdasági következményei csak Montesarchi-Boneában lesznek igazán jelentősek. Arpaiában nem állítják helyre a paraszti birtokokat, mivel ilyen nincs és nem is lehet. Frassóban sem történik egyéb, de más okokból: a pestis nem végez túl nagy pusztítást, és a gazdaság továbbra is, egészen a 17. század végéig a hűbéri földek és a közös használatú legelők kiaknázásán alapul, nem pedig a szabad, egyéni birtokokon. Nincsenek telekkönyvek a korból, amelyek alapján bizonyíthatnánk és adatokkal is alátámaszthatnánk állításainkat, de a birtokfel-

darabolódása és birtok-tagosítás mechanizmusának E. Le Roy Ladury általi levezetése elégséges érvként szolgál ahhoz, hogy igaznak fogadhatjuk el ezeket. Montesarchiora nézve az 1683-as kataszter világosan bizonyítja: a pestist követően helyreállították a paraszti tulajdont és az életkörülmények általános javulása következett be. A földbirtokok átlagos területe itt 10,6 morgio, amely egy átlag 5 fős család ellátását tudta biztosítani. A „braccianto”-k és kézművesek 90 %-a tulajdonosa házának, az eladósodás mértéke pedig nem erős. A birtok egy része feltöretlen vagy fával borított terület, amely „tartálékként” szolgál, és ugyanakkor a hűbéres földek nagy része is megműveletlenül marad. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a paraszti birtokok helyreállítása az „affitto”, a bérleti rendszer hagyományos keretei között történt, amelynek művelési rendszerére még visszatérünk.

A pestis demográfiai szempontból is hamarosan számottevő különbségeket teremt. Ha az 1680–90-es évekig a járvány okozta veszteségek gyors pótlása tapasztalható, és Frassoban ugyanúgy, mint Boneában, a házasságok görbéje szinte nyílegyenesen tört is fölfelé, az is világosan látszik, hogy Frassoban ez a mozgás túlnő az egyszerű helyreállítódnás folyamatán: Boneától eltérően a házasságok számaránya itt 1690-re lényegesen felülmúlja a pestis előtti időket.

Boneában és Arpaiában 1710-re helyreáll a pestis előtti állapot, Frassoban viszont ekkorra már megduplázódik a népesség. Itt nagy átalakulások vannak folyamatban, megkezdődik az átmenet az erdőgazdálkodásról a megnövekedett lakosságot eltartani képes földművelésre, míg Arpaia és Bonea megmarad régi gazdálkodási keretei között.

A századfordulóra egy másik jelentős változás is körvonalazódik: míg Boneában a házasságkötés életkora lényegesen magasabb lett, és a 18–30 éves koruk között férjhezmenő lányok aránya az 1686-os 53 %-ról 1697-re 37 %-ra, 1704-re pedig 22 %-ra esik vissza, Arpaiában és Frassoban ez az arányszám 1704-ben is igen magas, 46 % és 52 % marad. Ez a nem kismértékű eltávolodás a 18. század első felében végig érezteti a hatását, szükséges helyen majd megvizsgáljuk, miért.

Nagy vonalakban így vázolható fel a modellként választott falvak helyzete a gyökeres átalakulást közvetlenül megelőző időben.

A piachoz kapcsolódó átalakulások

1. Új konjunktúra

A konjunktúra először a gabona árának elhúzódo stagnálásában nyilvánul meg. Hogy megértsük e tartós depresszió hatásait, először egy általános érvényű tényre kell emlékeztetnünk: a közvetlenül irányított, bér-munkaerőre épülő nagybirtok csak kivételes esetekben lehet jövedelmező vállalkozás. G. Galasso becslése szerint a 16. század végi Calabriában a nagybirtokok kiadásainak 60 %-át a bérek teszik ki. W. Kula 18. századi Lengyelországra vonatkozó adatai azt mutatják, hogy a paraszti munkaerő ára súlyosan megrövidítette a földesúri terménytöbbletet, és ilyen módon csak azért tehettek szert jövedelemre, mert fennmaradt a robotrendszer is. A Nápolyi Királyságban a 17. sz. végén – 19. sz. elején felméréseket végeztek, hogy megkíséreljék a különböző művelési ágak jövedelmezőségének arányait megállapítani. Összességében elmondható mindegyikről, hogy igen gyenge a többlet, és ez is csak a termények magas árának köszönhető: 1 *tomolo* búza ára 17 carlin, ugyanannyi kukoricáé 8 carlin. Elég volt a búza árának 2 carlinnal való visszaesése, mint ahogy ez gyakran be is következett, és a termelés már veszteséges is vált. Bari vidékén ugyanezen felmérés szerint 1 *moggio* búzával, árpával, zabbal bevetett terület művelésének költsége 12 dukát, és az ebből származó haszon is ugyanennyi, így tiszta haszonra nem tesznek szert. Összes eddigi számításainkat persze a nagy földbirtokok nézőpontjából készítettük, így magukba foglalják adataink a bérek kifizetésének költségeit is, amely utóbbiról a Belső Fejedelemségben végzett felmérés érdekes részletekkel szolgál.

Egy „*tomolo*” búzával vetett föld művelésének költségei:

– a föld előkészítése és bevetése (igásállatokkal)	21 carlin
– vetőmag	25 carlin
– gyomlálás	75 carlin
– az „ártó füvek” eltávolítása	12 carlin
– aratás	8 carlin
– szállítás	1 carlin
– földbirtokadó	5 carlin
Összköltség	147 carlin

Még ha a búza ára igen magas is (1 tomolo 20 carlin), a költségek egyszerű megtérüléséhez is rendkívüli magas, átlag 7,5/1-es haszonra lett volna szükség. Az átlagos 5/1-es terméshozam gyakorlatilag lehetetlenné teszi tehát a föld közvetlen irányítású, bér munkával való megművelését.

Az egyetlen igazi módszer a föld jövedelmezővé tételére az volt, ha a munka nem került pénzbe. Belső-Abruzzo 1811-es felmérése ezzel a figyelemreméltó megállapítással zárul: Ezen kimutatás eredményéből az következik, hogy a kiadások és költségek többnyire nagyobbak vagy egyenlők a befolyt jövedelemmel. A tények azonban mást mutatnak, mivel a parasztok – befektetett fáradozásaik ellenében – mégis elnyerik jutalmukat. Kárpótolja őket, hogy „életüket biztosítja az évi aratás.”

Kanyarodjunk most vissza a 17. század végének – 18. század elejének időszakára. Vizsgáljuk meg, milyen volt ekkor a nagybirtok helyzete. Ezek kiadásai feltehetőleg nem változtak, így a napszámosok bére 2 carlin volt, és a 18. század végén is ugyanennyi. A búza ára azonban nem haladta meg a 10 carlint tomolonként, sőt gyakran lejjebb is esett, eszerint pedig a bevételek feleakkorák lehettek, mint a 18. század végén. Ilyen módon érthető, hogy miért siettették a nemesek és egyháziak is az áttérést a földművelés új módszerére.

A 18. század elején azonban a vizsgált vidéken már csak maradványai voltak a közvetlen irányítású földművelő gazdaságoknak.

A robotmunka eltűnésének következtében, amely már a 16. század elején végbement, lezajlott az első jelentős változás, a nagybirtok első „visszavágása”, hogy a „bér-zsarnokságtól” megszabaduljon: kialakult az „*affitto*”, a bérleti rendszer. Minden évben szétosztották a földet a nagybérlőknek, vagy közvetlenül a parasztoknak, bizonyos szolgáltatások – adott esetben leginkább pénz – ellenében. A nagybirtokosok szemszögéből a rendszer kielégítő működésének feltétele az volt, hogy megfelelő eszközök álljanak rendelkezésükre ahhoz, hogy ellenőrizni és adóztatni tudják az így létrejött koherens birtokegyüttest; másrészt pedig szükség volt nagyszámú lakosságra, amely a szükségtől hajtva a föld birtokosai által diktált súlyos adó-feltételek elfogadására kényszerült (jóllehet, egész termését az adók így sem vitték el). Éppen ezek voltak azok a tényezők, amelyek az 1656-os pestissel kezdődő új konjunktúrával megszűntek létezni.

Lezárult a búza korszaka. Az 1656–1764. közötti évszázados konjunktúra, melyet a búza árának csökkenése és a lakosság megfogyatkozott száma jellemez, összekapcsolódva egy új, hosszabb távú konjunktúrával,

amely szinte teljesen lehetetlenné teszi a visszatérést a közvetlen irányítású, bér munkát alkalmazó művelésre: mindez a föld művelésének új módszerét teremti meg, ezzel pedig gyors gazdasági és társadalmi változások jönnek létre.

2. A bérlőtől a birtokosig

A földek cenzusos kiosztása a vizsgált vidéken mindenütt előforduló, igen elterjedt jelenség, amely magában egyáltalán nem bonyolult: bárki, legyen az nemes, egyházi ember, polgár vagy akár paraszt is, egy földparcellát bocsájt egy másik személy rendelkezésére egy bizonyos évjáradék, a cenzus ellenében, s e szerződés 29 évenként megújítandó (a cenzus növelésének lehetőségei azonban korlátozottak). Aki kapja a földet, teljes joggal rendelkezhet: úgy műveli meg, ahogy akarja, feloszthatja, eladhatja, sőt cenzus fejében is továbbadhatja, csak az kell, hogy rendszeresen fizesse az évi földilletéket. A cenzus tehát igen széles jogkört enged át a földdel együtt.

Montesarchio majdnem, vagy teljesen egészen ennek dominanciája alá kerül: az 1744-es kataszter szerint az összes hűbéres földet így osztották fel, beleértve az egyházi földeket is. Ugyanez a jelenség megy végbe Frassoban és Arpaiában is. Az itt található, igen szűkös művelésre alkalmas földterületek sem kerülhetik el a cenzus-rendszer kialakulását, bár 1743-ban még 900 maggio föld közvetlen hűbéri kezelésben marad, a későbbiek során azonban azt is szétesztják. A frassoi „Krisztus Szent Teste” szerzetesközösség vagyonyjegyzéke, amely rögzíti a cenzus-osztások dátumait, lehetővé teszi, hogy nyomon kövessük ezek pontos menetét is, amely 1680-tól indul, intenzívebbé pedig 1705-ben és 1715–1720 között válik. Elsőként az elhagyott vagy erdős területeket osztották fel, és ezután, úgy látszik, a közösség ügyintézői maguk igyekeztek felgyorsítani a folyamatot, a még bérletben lévő erdős parcellákat így jelölték meg: „cenzus alá vétessék”. A már felszántott parcellákat osztják ki utoljára, a legjobbak ezek közül azonban még 1719-ben is bérleti kezelésben vannak. A birtokosok húzódoznak az igazán jó földeket átengedni, 1743-ig azonban ezek is mind felosztásra kerülnek. A cenzusos föld-adományozás ritkán történik egy tömbben, többnyire a nagy földesúri birtokok feldarabolódásával jár. A 400 maggio Fenile-erdőből előbb 1681-ben 100 maggio-t, 1712-ben 16, 11, 30 majd 10 maggio-t, 1715-ben 3 és 28 moggiot, 1716-ban 23 moggiot engednek át, egy felszántott rész továbbra is

bérletben marad; az így fennmaradó erdőbirtok pedig további felosztásra vár. A hűbéres földekből a „Difesa Grande”-t 76 személy között osztják fel, és Montesarchio feudális birtokaiból is legalább 190 személy részesült.

Sok paraszt — akik eddig egyszerű bérlőként, gyakorlatilag nem bírtak jogokkal a föld felett, amelyet egyik évről a másikra el is vehettek tőlük — most „majdnem-birtokosává” válik földjének: úgy műveli meg és alakítja át azt, ahogy akarja. A cenzus-rendszer bevezetése nem egyszerű tulajdonjogi változás, a föld művelési módjának átalakulását is maga után vonja; vagy egyszerűen csak azzal, hogy kivágják a fákat és az elhagyott területeket művelés alá vonják; vagy egy összetett, bonyolultabb átalakulás történik, és az eddig csak felszántott földek bevetett területekké alakulnak. A piacon a búza végre elégséges mennyiségben áll rendelkezésre; így sok paraszt, megszabadulva a búzatermelés kényszerétől, más növények termeléséhez is hozzáfoghat. Ehhez azonban hosszabb időn keresztül kellett rendelkezni a földdel, mivel sok vetemény csak bizonyos idő elteltével fordul termőre; az éves bérlet rendszerre tehát nem alkalmazható többé. Francesco Longano 1790-es „Viaggio per la Capitanata” c. művében felismerte, milyen összefüggés áll fenn a földbirtoklás mikéntje és a föld kiaknázhatósága között. A vidék mezőgazdaságának siralmas állapotát rosszalva, ezt a „földtulajdon hiányának” (ez alatt a paraszti tulajdont értette), és az 1–2–3 éves bérletek „ártó hatásának” tulajdonította: „...mert minden föld a királyi birtokhoz tartozik, vagy a bárók, egyházi intézmények és kis számú vagyonosok kezén van.” „...hogyan szeretné az ember azt a földet, amely nem az övé? Miért vetne itt hasznos növényeket, mi érdeke fűzné ahhoz, hogy ezt még jobbá tegye? Az pedig köztudomású, hogy Puglia összes földművese bérlő, vagy napszámos...míg bérlő kezén van a föld, azt csak a pillanatnyi haszon megszerzése hajtja. Nem ültet, nem trágyázza a földet, csak tönkreteszi azt. A napszámos meg a lehető legkevesebbet dolgozik.

...pedig hát ők (napszámosok) azok, akik 1–2–3 évre földet bérelnek, különben csak néhány zsoldos az, aki ennél hosszabb időre venne kezébe földet. Így hát a föld termése megfogyatkozik. A síkvidéken ezért nem látni hát facsemetéket, a talajt ezért nem táplálják, mert senki nem dolgozik a más javáért. Ellenben a dombok lankái és a hegyvidékek gazdagok fában, nem azért, mintha itt sokkal dúsabb lenne a föld, hanem mert itt jelentősebb birtokok vannak.

...A mostani renyheség okát nemcsak a talaj mostoha természetében, hanem a birtokok hiányában és az éves birtokok létében kell keresnünk.”

A mi esetünkben, Montesarchioban és Frassoban éppen az ellenkező irányú átalakulás következik be. Azt azonban hangsúlyozzuk, hogy a művelési mód legfőbb átalakulásának, a föld bevetésének számos feltétele van. Ez a tulajdonos kalkulációinak eredményeképpen megy végbe, és általában függ a birtok nagyságrendjétől – nemcsak a kiterjedés szempontjából, hanem attól is, hány személyt kell eltartania – és annak lehetőségétől, hogy tudnak-e így több búzát, azaz felesleget termelni. Az átalakítást helyi körülmények is befolyásolják, ezért vidékenként is eltérő lehet. Erre azonban még visszatérünk.

A második, szintén általános jellegű átalakulás, amely szorosan kapcsolódik az elsőhöz, az új polgári réteg megjelenése. A föld censzos kiosztása ugyanis összetett jelenség. Végbemehet közvetlenül nemesek, vagy egyháziak és a paraszt között, és az utóbbi akkora földterületet kért és kapott, amekkorát akart. Semmi nem akadályozta meg abban, hogy összefüggő „tőkés jellegű” birtokot alakítson ki magának. Számos példát lehetne hozni az olyan censzos birtokra, amelyet gyakran egyházi, vagy világi hűbértokokból hasítottak ki. A polgárság az első számú közvetlen haszonélvezője a censzos osztásnak. De közvetetten is hasznot húzhatott ebből, mivel a rendszer lehetővé teszi a „subcenzuazione”, a kettős census gyakorlatát is: először, census ellenében, egy tőkével rendelkező polgár kezébe kerül a föld, aki ezt az erdő kiirtásával, vagy veteményezéssel átalakítja, aztán ezt ő is továbbadja, magasabb census fejében. A kettős census mindenütt széles körben elterjedt, de ezt gyakran igen nehéz felismerni, mivel sok telekkönyv külön tünteti fel a két censzust.

A haszon természetesen a véghezvitt átalakítások mértékétől függ, de az általában elmondható, hogy az eredeti census ára gyakorlatilag megduplázódik. Az is megfigyelhető ezen keresztül, hogy halad tovább a földek feldarabolódásának folyamata, olyan gazdasági-társadalmi mechanizmusokon keresztül, amelyek nem is hasonlíthatóak az örökléshez, s annál jóval bonyolultabbak. Nehéz megállapítani, hogy a földterület mekkora részét érintette a kettős census, mert feltehetőleg nem jelölték meg az összes ilyen parcellát, de az érintett területek nagysága sincs pontosan meghatározva. Frassoban feltehetőleg a földek 1/4-e, vagy 1/3-a esetében jöttek létre kettős censzust eredményező üzletek.

Azzal, hogy a kettős census lehetővé tette az első jelentős földbe való tőkebefektetést, jelentősen hozzájárult a polgárság vagyonosodásához is. Mivel a polgárság áll ezen új földművelésrendszer középpontjában,

nagy mozgásszabadsággal rendelkezhet ennek keretein belül. Ez azonban már nem a 16–17. század fordulójának polgára, aki minden évben kénytelen a földesúrtól földet bérelni, hogy ezt aztán továbbadja bérletbe a parasztnak, fenyegetve állandóan a visszautasítástól. Most az adott census mellett gazdája a földnek, szabad. Elképzeltük néma ellenérzését – ez időnként durva összeütközésekhez is vezetett az „Universitat”, a községi adminisztráció és a hűbértokosok között – a túl magas censust kiszabni igyekező hűbértokosokkal és egyháziakkal szemben, de azt is, hogy ugyanakkor a maximális hasznot igyekezett kivásalni a „subscenzuacione”-ből, és a lehető legnagyobb mértékben kiszákmányolta a kisparasztságot. Új polgárság ez egyrészt társadalmi szempontból, mivel elszakad a feudalizmus elavult rendszerétől, de elkülönül a szegény rétegektől is, bár gyakorlatilag igen közel áll hozzájuk. De gazdasági értelemben is új polgárság ez, amely a censusból és a földművelés átalakításából igyekszik haszonra szert tenni. Így tehát akarva-akaratlanul érdekeltté válik az erdőirtásban, talajjavításban és az új növénykultúrák bevezetésében. Szükséglet, hogy a földdel foglalkozzon. Montesarchio és Frasso polgársága már a felvilágosodás hordozója, amely Saint Agota de' Goti püspök szavai szerint „francia irományokkal fertőzi” egyházmegyéjét.

Átalakul tehát a földet eddig uraló feudális rendszer, s a polgárság, de a paraszti tömegek is változnak.

Arpaia kivételével a censzos osztás maga után vonja a „majdnembirtokos” parasztság megjelenését (Frassóban), vagy megerősödését (Montesarchioban) és ezek következményeként a mezőgazdasági kultúrák gyökeres átalakulását. Ez a fordulat a két falu esetében igen különböző módon és kiterjedéssel ment végbe, később majd látni fogjuk, miért. Egyelőre maradjunk csak annál a megállapításnál, hogy a népesség nagy száma és a föld között fennálló tartós kapcsolat mindenütt jelentős demográfiai következménnyel: a házasságok számának csökkenésével jár. A házasságkötések ideje mindenütt későbbre került a 18. sz. első felében, legkésőbbre 1710–1730 között, tehát a legvirágzóbb periódus idejére tolódik. A házasságkötések korának későbbre csúszása egyidejű jelenség a censzos osztások nagyarányú elterjedésével: Boneában a 18–30 éves korok között férjhezmenő lányok aránya, amely 1681-ben 53 % volt, 1704-re 22 %-ra, 1714-re 12,7 %-ra, 1718-ban 21,1 %-ra esik vissza. Máshonnan nincsenek adataink az 1704. előtti időszakra, de Frassóban, ahol 1704-ben az ilyen korú lányok 52 %-a volt férjnél, 1727-ben már csak 44 %-os

ez az arány. Ez a mozgás az egész egyházmegye szintjén kimutatható: 1704-ben 43,9 %, 1717-ben 36,9 %, 1727-ben 35,7 %, 1745-ben pedig 34,2 %-os arány állapítható meg. Egyedül Arpaiában nem megy végbe ez a folyamat, ami természetes is, mivel itt nem keletkeztek paraszti birtokok. A házasságkötés korának emelkedését néhány adaton keresztül megmagyarázhatjuk. Az egész egyházmegyében a 18–30 év között házasságra lépett lányok aránya a következőképpen alakult 1704–1745 között, társadalmi kategóriák szerint lebontva:

	1704	1745
1. Magnifici (polgárcsaládok)	23,14 %	14,81 %
2. háztulajdonosok (középbirtokosok)	38,18 %	24,54 %
3. kézművesek	—	30,43 %
4. házbérlők (szegények)	60,00 %	50,54 %
5. „Massari”	52,5 %	43,9 %

Nemcsak az állapítható meg, hogy a házasságkötések száma minden társadalmi rétegnél csökkent – a cenzusos osztás csak a leggazdagabbakat érintette, minden hasznot ők fölöztek le, ha nem is egyenlő mértékben – hanem azt is, hogy ez a csökkenés annál nagyobb, minél gazdagabbakról van szó, mivel ezek birtokában nagyobb föld van. A bérből élő nincstelenek és a megművelt területüket csak bérlő „massario”-k, akiknek szükségük van még több munkaerőre, nem állítanak akadályt gyermekeik házassága elé. A középbirtokos és polgár viszont a lehető legtovább késlelteti, hogy birtokát megóvja a feldarabolódástól.

Innen már áttérhetünk a helyi különbségek vizsgálatára.

A helyi feltételekhez kapcsolódó átalakulások

1. Népesedés és társadalmi struktúra

A házasságok számának korlátozása mindenütt megfigyelhető, ennek mértéke azonban, mint a fenti arányok is bizonyítják, falként rendkívüli módon eltérő volt. Frasso 1760 körüli házassági görbéje felette marad Boneának. Mivel a házasságok számának korlátozása arányos a vagyon nagyságával, ezért a házasságkötések koránál tapasztalható eltéréseket a falvak társadalmi struktúrájában kell keresnünk.

Amíg Montesarchioban a birtokosok 60 %-a több, mint 5 moggio földet birtokol, addig Arpaiában 78 % alig, vagy nem is rendelkezik földdel. Ez a hatalmas eltérés elégséges magyarázatot nyújt arra, hogy az első esetben miért olyan erős a házasságok számának korlátozása, míg az utóbbinál ez szinte nem is tapasztalható. Frasso társadalmi összetétele közel áll Montesarchioéhoz, akkor is, ha az első esetben ez sokkal kevésbé állandó, mint az utóbbinál. Amíg Montesarchioban a birtokosok 60 %-a számít „életképesnek” (akinek 5 moggionál több földje van) – ez az életképesség-fogalom alapvető jelenséggel bír – addig Frassóban csak 15–20 % tekinthető ilyennek (itt 15–20 moggio az életképesség határértéke). Frassóban továbbra is döntő többségben vannak a nincstelen családok, akiknek földje nem tudja a megélhetést biztosítani, ők pedig nem, vagy igen kis mértékben korlátozzák gyermekeik családalapítását, és ők azok, akik meghatározzák a falu általános demográfiai fejlődését. Ebben az esetben is elégséges magyarázatul szolgálnak a társadalmi különbségek a házasságkötés idejének eltéréseire. Egy árnyalatnyi különbség azonban van: jól látszik, hogy az egyforma nagy vagyoni színvonalán a házassági életkor alacsonyabb Frassóban, mint Boneában. Így a polgári családokban Frassóban 1743-ban a lányok 38,4 %-a megy férjhez 18–30 éves kora között, míg Montesarchioban 1744-ben csak 17,8 %. A férfiak esetében ugyanez az eltérés figyelhető meg: Frassóban 19,3 %-uk nő, míg Montesarchioban 5,7 %-uk. A két falu polgárainak vagyoni szintje között lenne különbség? Nem úgy tűnik a telekkönyvek alapján. Az okot feltehetőleg a két falu eltérő történeti fejlődésében kell keresni. Frassóban a földhöz való kötődés egészen újkeletű kapcsolat: egészen a 17. század végéig a megélhetés forrása az volt, hogy a földesúrtól jogot kértek a legeltetésre és a gesztenye betakarítására, malthusi hagyományok pedig egyáltalán nem léteztek itt. Montesarchioban viszont már hosszú idő óta a földművelés volt a megélhetés alapja, és szintén megtörtént a pestis utáni kiegyenlítődés, az idősebb korban való házasságkötés mélyen gyökerező hagyománnyá vált – a malthusi szabályozás eszméje itt mélyebben hatotta át a kollektív gondolkodást. Másodlagos elem ez, a két falu közötti különbséget lényegében előidéző gazdasági, társadalmi tényekhez képest, de nem elhanyagolható: a történeti fejlődés, a „történelem öröksége” is szerephez jut itt.

A demográfiai fejlődés utolsó, de lényeges faktora a népesség vándorlása. A „lélekszám jegyzékek” mindig megjelölik a betelepülők eredeti lakhelyét is, így pontosan tanulmányozható a bevándorlás, és ha részlegesen is, képet alkothatunk az elvándorlásról is. Az megállapítható, hogy

jelentős volt a vidékről a városokba való bevándorlás; a gyors demográfiai növekedésben lévő falvaknál viszont, mint Frasso (1709–1757 között a lakosok száma 1935-ről 3004-re nő), vagy Arpaia (1704-ben 338, 1759-ben 689 fő) nem figyelhető meg kivándorlás. A Frassoval szomszédos helységek „lélekszám-jegyzékeiben” kevés Frassóból származó lakos nevével találkozhatunk, és ha van ilyen, akkor sincs másról szó, mint a hagyományos, házassághoz kötődő mobilitásról, a ki- és belépések pedig gyakorlatilag kiegészítik egymást. Van már búza-piac, a cenzusos osztás pedig földpiacot teremt, nem létezik azonban még „munkaerő-piac”, de még a „nincstelének piaca” sem. Az új fellazulás akkor következik be, amikor ez az utóbbi, jóval ezután, a 19–20. században ténylegesen létrejön. Az adott időben azonban még a helyi keretek között oldódnak meg a problémák, gyakorlatilag minden falu saját maga kell, hogy felszívja, vagy elviselje demográfiai növekedésének következményeit. Ennek pedig jelentős kihatásai vannak a gazdasági életre.

2. Új vetésterületek létesítése és eladósodás

Frassóban, mivel gyakorlatilag nem létezett a paraszti birtok a cenzus megjelenésének forradalmasító változása előtt, és így lényegében a házasságok számát sem korlátozták, a „cenzus-forradalom” egy demográfiai növekedésének teljében lévő népesség keretében zajlott le. Bonea-Montesarchioban viszont ezzel ellentétesen, a cenzusrendszer kialakulása csak megerősítette a már létező paraszti „birtokokat”, és mivel már eddig is erősen korlátozták a házasságok számát, így a változás egy igen lassan növekvő népesség körében játszódott le: amíg Bonea lakossága 1703–33 között csak 8,1 %-kal nő, Frassóban 1703–30 között 41,1 % növekedést regisztrálhattak. Frassóban rögtön számolni kellett az új földigénylőkkel, Boneában viszont jó ideig hasznot lehetett húzni a cenzusosztásból a meggazdagodáshoz. Akármilyen kis mértékben is, de megvolt a lehetősége annak, hogy a szegény tömegek kezén is tőke halmozódhasson fel.

Jelentős a kihatása ennek a művelés átalakulására, az új vetésterületek létesítésére, tehát a tőkeberuházás legfőbb lehetőségeire nézve. Vegyünk csak két adatot: Montesarchioban a már ez előtt is művelés alatt álló, bevetett, vagy fával borított földek, vagy az egykori szőlőterületek az összes földterület 50,1 %-át alkotják (a többi terület egyszerű szántó,

vagy erdővel borított és legelőnek fenntartott föld), Frassoban viszont az ilyen területek csak az összes földek 17 %-át tették ki. Sokáig vitakozhatnánk ezeknek az adatoknak a valóságán, a földek minőségén és ezek fekvésének előnyeiben. De maradjunk csak annyiban, hogy nincs egyetlen földrajzi tényező sem, amely megindokolhatná, miért olyan gyengén jövedelmezők Frasso vetésterületei: fekvése kitűnő, a falu dombjait pedig már mind művelés alá vonták. A történeti indoklás sokkal biztosabbnak látszik: a rendkívüli demográfiai növekedés és a paraszti birtok bizonytalansága miatt nem vált lehetővé Frassoban, hogy jelentős új területeket vessenek be. A lakosok 80 %-a, akik a szükségesnél kisebb, vagy alig „életképes” földdel rendelkeztek csak, továbbra is búzatermesésre vannak kényszerítve. A bevetett terület kiterjedése általában az átlagos paraszti birtokok nagyságával volt arányos. Végsősoron tehát a birtokok többségének gyenge értéke, azaz az ellenében kapható zálogértékek alacsony volta miatt sok Frasso-béli birtokos képtelen volt arra, hogy megszerezze a szükséges kölcsönt a veteményezéshez.

Az eladósodás is jelentős problémát okoz. E régi társadalmi rend parasztját gyakran adósság terheitől megnyomorítva, hitelezői kényekedvének teljességgel kiszolgáltatva festik le, beleértve, hogy az adósság a paraszt nyomorúságának, a legkisebb tőkebefektetésre való képtelenségének egyik oka is. Ha Montesarchiot vizsgáljuk, itt tényleg igen erős eladósodás figyelhető meg: a „brancatoknak”, „massaroknak” és a kézműveseknek összesen 13 375 dukát adósságavan, amely birtokosonként átlag 35 dukátot jelent, és ez gyors növekedést jelent 1683-hoz képest, amikor ez az összeg csak 2 827 dukát volt, így birtokosonként 10 dukát. Ez tökéletesen beleillik eddigi ismereteink rendszerébe. Meglepődve tapasztalhatjuk viszont, hogy Frassoban ugyanezeknek a rétegeknek 6 388 dukát csak az adósságuk összesen, amely birtokonként 26 dukátot jelent, és Arpaiában pedig a birtokok adósság-terhe csak átlag 15 dukát. Minél lejjebb haladunk a szegényebb rétegek felé, annál jelentéktelenebb az eladósodás. Egyes birtokos-kategóriákon belül ugyanerre az eredményre juthatunk. A szabály mindenütt érvényes: a legkevesebb földdel bíró rétegeknek a legkisebb az adóssághatárjuk.

A jelenségre két, egymást kiegészítő magyarázat is kínálkozik. Aki kölcsönt ad, legyen az hűbéres, polgár vagy egyházi személy, soha nem teszi ezt biztosítékok nélkül, mint ezt a telekkönyvek gyakran világosan le is írják: „...házát x dukát jelzálog terheli”, „...földjén x dukát jelzálog van” (stb.). A kölcsön feltételének lehetősége tehát a birtok értékétől

függ, és ez megmagyarázza, miért tud a montesarchioi földbirtokos ugyanakkora földterületére több kölcsönt felvenni, mint frassoai sorstársa, hiszen az előbbi földje moggionként 3-szor annyit ér, mint a frassoai.

De hogy a kisbirtokosok kevésbé adósdognak el, ennek az is az oka, hogy igazán még nincsenek is erre rászorítva, mivel az eddigi kedvező konjunktúra hagy még néhány ütőkártyát a kezükben. Ha megvizsgáljuk a különböző birtokos-kategóriák adományozta kölcsönöket, észrevehetjük, hogy akik 1 moggionál kevesebbel, azaz gyakorlatilag semmi földdel sem rendelkeztek, többet adnak kölcsönbe, mint amennyit ők felvesznek. Beigazolható ez Montesarchioban, ahol 161 dukát adóssággal szemben 172 dukát kölcsön áll, és Arpaiában, ahol 346 dukát adósság mellett a kölcsön értéke 361 dukát. Arpaia telekkönyvében találhatunk magyarázatot a jelenségre: e kölcsönök gyakorlatilag a „vagyon”: a ház vagy egy talpalatnyi föld eladását jelentették, a szegényparaszt utolsó javaiért, aki ezáltal a teljes nincstelenség szintjére süllyedt. Ez végeladás valójában, de így mégis sikerült elkerülniük az eladósodást. Arpaia, ahol a lakosság 80 %-a nincstelen, mégsem eladósodott falu. Montesarchio, ahol sokkal kedvezőbb a társadalmi struktúra és az előző 50 évben megerősödtek a paraszti birtokok is, erősen eladósodott. Ide kapcsolhatjuk az eladósodás jelenségének második magyarázatát is: egy olyan periódusban, mint a miénk is, amely során átalakulnak az agrár-kultúrák és a földbe való tőke befektetése általánossá válik, az eladósodás nem a nincstelenséggel, hanem a gazdasággal, a birtokosok beruházásainak nagyságával arányos. Így tehát, ha Montesarchio parasztjai jobban eladósodtak, mint a Frasso és Arpaia-béliek, ez azért van, mert az előbbieket sokkal jelentősebb vetésterületek gazdái. Ugyanígy a közép- és kisbirtokosok is jobban eladósodnak a kisparasztoknál, akik szinte képtelenek új területeket bevetni, és birtokuk szűkössége miatt kölcsönhöz is nehezebben tudnak folyamodni: a paraszti birtokoknak el kellett érni egy bizonyos nagyságot ahhoz, hogy a földművelés átalakulásának mechanizmusai megindulhassanak itt is. Egy konkrét példa az eladósodás folyamatára: 1743-ban Frassóban Signore Gioncchiano d'Alsiero kettős cenzzsal földet bocsát Marc'Angelo Camelli rendelkezésére, évi 35 carlinért, és ugyanakkor 25 dukátos kölcsönt is ad neki, évi 20 carlin kamat fejében. Ugyanígy jár el Matteo Visonso-val is, akinek 12 carlin értékű kettős cenzust és 15 dukát kölcsönt ad. Ritka példának számít ez, mivel az esetek legnagyobb többségében különválnak egymástól a föld-adományozó és pénzkölcsönző funkció. A kölcsönök arányosak az átengedett föld nagyságával, és azon át-

alakításokkal, amelyet itt véghez kellett vinni. Ez az összefüggés, amely mindhárom falura jellemző, elég elkeserítő: a veteményezéssel, úgy tűnik, elkerülhetetlenül együtt jár az eladósodás, és az átalakítások mozgatója az esetek legnagyobb többségében továbbra is a birtokon kívülálló tényszerzőkben kereshető. A tényleges növekedés egyik lényeges aspektusát még nem fejtettük ki konkrétan: azt, hogy a birtokosoknak van egy olyan széles rétege is, akik jelentős mértékben képesek arra, hogy saját maguk finanszírozzák a földbe való tőkebefektetést. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgált periódust leginkább jellemző összefüggés ennek ellenére is az eladósodás és a beruházások összekapcsolódása marad.

A periódus az 1764-es év minden területre kiható válságával zárul. Ez egy általános tendenciaváltás kiindulópontja, megindul az átmenet egy újabb, a krónikus túlnépesedéssel jellemezhető időszakhoz, de a válság eltérő kiterjedése és belső mechanizmusai továbbra is mindenütt tükrözik az eddigiekben vizsgált helyi különbségeket Bonea-Montesarchio-ban, ahol általánossá válik a paraszti „birtok”, és a házasságok számának korlátozása, jelentős a vetésterület és az eladósodás, a válság nem túl mély: az elhalálozások átlagos száma 1759–1765 között csak 1,5-szeresére nő meg, a népesség növekedésében csak átmeneti szünet áll be: 1760-ban 1482, 1765-ben 1418, 1766-ban 1455 fő a lakosság száma Arpaiában, ahol az előbb felsorolt tények nem állnak fön, és Frassoban, ahol ezek csak részben vannak meg, a válság jóval súlyosabb. Arpaia lakossága az 1762-es 748-ról 1765-ben 637-re csökken, Frassoban pedig az 1762-es 3 159 fős lakosság 1769-ben már csak 2 708-at tett ki. Az 1764-es év 213 halálesetével, és 1760, 1761 szintén katasztrofális éveivel – ugyanez Boneában egyáltalán nem jelentkezett – a halálesetek átlagos száma háromszorosára nő Frassoban.

És amíg Boneában a válság után a házasságok számának robbanásszerű növekedése következik be, addig Frassoban éppen visszaesés tapasztalható ezen a téren. Boneában a krízis a kis és középbirtokosok tömegének proletarizálódását váltja ki, akiknek leszármazottjai rögtön fel is használták arra, hogy megszabaduljanak a családalapításuk elé állított tilalmaktól. Frassoban a proletarizálódás folyamata már 1735–45 között bekövetkezett, akkor, amikor az 1730-as évek körüli, egyébként enyhe válság után a házasságok számában szinte robbanás következett be, 30 évvel Bonea előtt. Amíg Boneában még 1764-ben is biztosítottak voltak valamilyen szinten az életfeltételek, addig Frassoban már hosszú idő óta kilátástalan a helyzet, és a válság idején a lakosság többsége visszatért a

már évszázados feledésbe merült szokáshoz, hogy biztatóbb időkre halaszták a házasulást. Ez a megelőző rendszer „népesedés politikájához” való visszatérést jelenti, amelynek fejlődése igen kapkodó és foghíjas, és ellentétes hatást gyakorol a házasságkötések életkorára Frassóban és Boneában. Az utóbbi esetben ez korábbra kerül (1760-ban a lányok 1/3-a megy férjhez 24–30 éves kora között, 1780-ban viszont már 2/3uk), amely logikus következménye az erős házasságkorlátozások időszakának után bekövetkező proletarizálódási folyamatnak. Frasso esetében stagnálást, sőt enyhe csökkenő tendenciát figyelhetünk meg: 1797-ben a lányok 40,7 %-a ment férjhez a fentebbi időhatárok között, míg a 18. század első felében kb. 45–50 %-uk. Az egyik falu meg feléli a század első felében felhalmozott tőkét, a másik már csak a nincstelenségre épül, de végül azonban mindkettő egyformán tagozódik bele a tömeges proletarizáción alapuló új gazdasági-társadalmi rendszerbe.

(Fordította: Neuberger Anna)